

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSI'NİN MEDENİYET GÖRÜŞÜ

Bediüzzaman'a göre medeniyet, mârifet, san'at ve ticâret sâhaları üzerine kurulursa da 7 temel esaslarını mânevî değerler, bir kısım telakkîler, nokta-i nazarlar teşkîl eder. Nitekim, bunu, İslâm medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında sıkça yer verdiği mukayeselerde görmekteyiz.

Medeniyet nedir? Medeniyet nedir? diye bir soru ile mevzumuzla girecek olursak, herkesin ittifak ettiği bir tarif bulamayız. Bu kelime, dilimizdeki hümanizma, kültür, laiklik, teknik kelimeleri gibi tarifinde ihtilaf edilen kelime, daha doğrusu mefhum ve kavramlardan biridir. Bu, sâdece bizim dilimizde mi böyle? Hayır! Sosyoloji ile ilgilenenler nezdinde mâlum olduğu üzere, bütün dünyada, bir kısım kelimelerin izafî değerleri vardır.(2)

Asıl konumuz Bediüzzaman'ın medeniyet görüşü olması hasebiyle meselenin ilmî münakaşasına girmeyeceğiz. Ancak, Bediüzzaman'ın kitaplarında sıkça geçen bu kelimeyi hakkıyla kavrayabilmemiz için o kelimenin dilimizdeki farklı kullanışlarını bilmemiz gerekecektir. Zira bu kelimenin Bediüzzaman tarafından, dilimizdeki farklı mânâlarında aynen kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim Bediüzzaman'ın talebelerince hazırlanan ansiklopedik bir lügatte medeniyet kelimesi şöyle açıklanmıştır: "Medeniyet: Adaletseverlik, insanca iyi ve ferah yaşayış, şehirlilik, yaşayışta içtimâî münasebetlerde, ilim ve fen ve san'atta tekâmül etmiş cemiyetlerin hâli, İslâmiyetin emirlerine göre usûlî dâiresinde yaşayış" (3)

Bu tarifte medeniyet kelimesinin 19. asır Batısında hâkim bir mânâsının eksikliğini belirtmek isteriz. Zira bir Batılının belirttiği üzere, o devirlerde Avrupalılar, medeniyet deyince, sâdece en mükemmel ve ezeli kabul ettikleri Batı Medeniyetini kabûl etmekte ve kelimeyi büyük harfle Medeniyet şeklinde yazmaktalar.(4)

Bediüzzaman'ın kelimeyi bu mânâda kullandığı da vâkidir. Şu cümlede olduğu gibi: "Fısk çamuru ile mülevves olan medeniyet (yâni Batı medeniyeti) insanları da o çamur ile telvîs ediyor. Ezcümle riyâyâ şan ve şeref nâmını vermiş, insanları da o pis ahlâka sevk ediyor" (5)

Günümüzde, medeniyet kelimesi, ilim, teknik kültür kelimeleriyle de iltibas edilir. Kelimenin bu mânâlarda da kullanıldığı görülür. Bu durumda medeniyetten anlaşılması gereken mefhumu yakalamada zorluk çıkarır. Çünkü bir kısım âlimler san'at, felsefe, din, hukuk gibi manevî değer ve sistemleri medeniyet olarak algılamakta, diğer bazıları teknoloji, istihâl vâsıtaları gibi maddî unsurları medeniyet olarak telakkî etmişlerdir. Asıl mevzumuzu teşkil eden Bediüzzaman'da medeniyet anlayışının ortaya konmasında bunların bilinmesi faydalıdır. Çünkü risâlelerde, onların yazıldığı tarihî şartlara, yazıda verilmek istenen asıl mesaja, yazılmasına vesîle olan ilk muhataplara göre kelimenin bu mânâlardan birinde kullanıldığını görmek mümkündür. Medeniyet öncelikle mânevî değerlerdir.

Bütün bu ihtilaflara rağmen, Alman sosyolog Max Veber'den bu yana medeniyet deyince, umumiyetle benimsenen anlayış onun mânevî, ruhî, ahlâkî bir şey-niyet olduğudur. Bir başka deyişle medeniyet, hayata, eşyaya, hâdisâta bakış

tarzıdır, ferdlerdeki telakkiler dünyasıdır. İnsanların inançlarından, kanaatlerinden, ahlâkî görüşlerinden teşekkül eden manevî prensipler ve düsturlardır. Bir sosyoloğun ifâdesiyle, “müşterek bir düşünce ve ortak bir hayatın tezâhürü”dür.(6)

İlim, çalışma, teknik, endüstri gibi maddî tezâhürler, bu manevî temelin sonucudur. Karl Marks'ın tam tersine bir anlayış. Bediüzzaman'a göre medeniyet, mârifet, san'at ve ticâret sâhaları üzerine kurulursa da.(7)

Temel esaslarını mânevî değerler, bir kısım telakkîler, nokta-i nazarlar teşkîl eder. Nitekim, bunu, İslâm medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında sıkça yer verdiği mukayeselerde görmekteyiz. İslâm medeniyeti ile Batı medeniyetinin mukayesesi Bediüzzaman'ın medeniyet telakkisinin özünü İslâm ile Batı arasında yaptığı bir mukayesede açık olarak görürüz. O, bu mukayeseyi, eserlerinde tekrar tekrar ele alır. Bazen uzun, bazen kısa olarak; bazan nesir, bâzen nazım üslûbuyla işler. Buna göre, beşer dehasından çıkan felsefeye dayanan Batı medeniyeti ile, Vahy-i İlâhî'den gelen İslâm medeniyeti, temel prensiplerde barışmaz, te'lîf olmaz, ortak tarafları bulunmaz şekilde ayrı ve farklıdır.

Ona göre, “medeniyet çarkını işleten” beş temel prensip vardır:

1. Nokta-i istinad
2. Hedef
3. Düstûr-u hayat
4. Cemâatlerin râbitası
5. Semerâtı (gâyesi, elde ettiği netîceler).

Batı medeniyetinin:

1. Nokta-i istinadı: Kuvvettir.
2. Hedefi: Menfaattır.
3. Düstur-u hayatı: Cidaldır (mücâdele).
4. Cemaatlerin râbitası: Unsuriyet, menfî milliyettir.
5. Semerâtı: Hevesât-ı nefsiyeyi tatmin, hâcât-ı beşeriyeyi tezyîd ve teshîldir (kolaylaştırmak). “Halbuki, kuvvetin şe'ni tecâvüzdür. Menfaatin şe'ni her arzuya kâfi gelmediğinden üstünde boğuşmaktır. Düstur-u cidalin şe'ni çarpışmaktır. Unsuriyetin şe'ni, başkasını yutmakla beslenmek olduğundan tecâvüzdür. İşte bu hikmetendir ki, beşeriyetin saadeti selb olmuştur.

Amma, hikmet-i Kur`ânîye ise: Nokta-i istinadı, kuvvete bedel hakkı kabûl eder.Gâye'de menfaate bedel, fazîlet ve rıza-yı İlâhîyi kabul eder.Hayatta düstûr-u cidâl yerine, düstûr-u teâvünü esas tutar. “Cemaatlerin râbitalarında unsuriyet milliyet yerine râbita-i dinî ve sınıflı ve vatanî kabul eder. “Gâyâtı, hevesât-ı nefsanîyenin tecâvüzâtına sed çekip, ruhu maâliyâta teşvîk ve hissiyât-ı ulviyesini tatmîn eder ve insanı kemâlât-ı insaniyeye sevkedip, insan eder. “Hakkın şe'ni ittifaktır. “Faziletin şe'ni tesânüddür. “Düstur-u teâvünün şe'ni birbirinin imdanına yetişmektir. “Dinin şe'ni uhuvvettir, incizabtır. “Nefsi gemlemekle bağlamak, ruhu kemâlâta kamçulamakla serbest bırakmanın şe'ni saadet-i dâreyindir.” (8)

“Felsefe ile Kur`ân'ın şahsî hayata verdikleri ahlâkî terbiyeyi şöyle anlatır: “Felsefenin hâlis bir tilmizi, bir firavundur. Fakat menfaati için en hasîs şeye ibâdet eden bir firavun-u zelîldir. Her menfaatli şeyi kendine rab tanır. Hem o dinsiz şâkird, mütemerrid ve muanniddir. Fakat bir lezzet için nihâyet lezzeti kabûl eden miskin bir mütemerriddir. Şeytan gibi şahısların,-bir menfaat-i hasîse için- ayağını öpmekle zillet gösterir denî bir muanniddir. Hem dinsiz şâkird, cebbâr bir mağrurdur. Fakat, kalbinde nokta-i istinâd bulunmadığı için zâtında gâyet acz ile âciz bir cabbâr-ı hodfuruştur. Hem o şâkird menfaatperest hodendiştir ki, gâye-i himmeti nefis ve batnın ve fercin hevesâtını tatmin ve menfaat-ı şahsiyesini bazı menfaat-ı kavmiye içinde arayan dessor bir hodgamdır.” “Amma hikmet-i Kur`ân'ın halis tilmizi ise bir abddir. Fakat

âzam-ı mahlukâta da ibâdete tenezzül etmez. Hem cennet gibi âzam-ı menfaat olan bir şeyi gâye-i ibâdet kabul etmez bir abd-i azîzdir.

Hem hakiki tilmizi mütevazidir. Selîm halîmdir. Fakat Fâtır'ının gayrına daire-i izni hâricinde ihtiyarıyla tezellüle tenezzül etmez. Hem fakir ve zaiftir. Fakr ve zaafını bilir. Fakat onun Mâlik-i Kerîm'i ona iddihar ettiği uhrevî servet ile müstağnidir ve Seyyid'inin nihâyetsiz kudretine istinad ettiği için kavidir. Hem yalnız livechillâh, rıza-yı İlâhî için, fazîleti için amel eder çalışır. "İşte iki hikmetin verdiği terbiye iki tilmizin muvazenesiyle anlaşılır."(9)

Medeniyet ahlakî esaslara oturmazsa: İnsana saadet getirecek olan medeniyetin mutlaka ahlâk ve hüda esaslarına oturtulması gereğinde Bediüzzaman ısrar eder. "Kalb-i insaniden hürmet ve merhamet çıksa akıl ve zekâvet o insanları gâyet dehşetli ve gaddâr canavarlar hükmüne geçirir, daha siyâsetle idâre edilmez" der. (10)

Batı medeniyeti beşerî dehaya, İslâm medeniyeti Hüdâ`ya dayanır Bediüzzaman, iki medeniyeti mukayese ederken, bunların menşelerini de ele alır ve menşeleri yönüyle değerlendirmede bulunarak, biri "deha"ya dayanırken diğerinin "hüdâ"ya dayandığını, insana ve cemiyete bu temellerin çok farklı şekillerde yansıdığını belirtir. Bu temel farkların hâsıl ettiği sonuçlardan biri, ikisinin birleşme ve barışmasının imkânsızlığıdır.

Böylece, Osmanlı aydınlarının bir kısmında ortaya çıkan İslâm-Batı sentezi şeklindeki düşünceye karşı çıkmış olur. Deha ve hüda arasında yaptığı mukayeseyi şematize edecek olursak şöyle bir tabloya ulaşırız: DEHA: Dimağda işler, Kalbi karıştırır. Nefse ve cisme bakarNefsi tarla eder, Nefsânî istidadlar gelişir, Ruh hizmetçi yapar, İnsanı şeytanlaştırır, Sadece dünya hayatını tanır. Maddeperest. dünyaperverdir.

Sağır tabiata tapar Zemîn'e küfran perdesi çeker bu sebeple deha kör ve sağır Zemîndeki nimetler: Sahipsiz ganimet Verdiği his: Minnetsiz gasb ve sirkat.

HÜDA: Ruh aydınlatır. İstidadı sümbüller. Tabiatı ışıklandırır. Ruhî istidadlar gelişir, Nefsi ve cismi hizmetçi yapar Himmetli insanı melekleştirir. Saadet-i dâreyin verir. Allah'ın şuurulu san'atını hikmetli kudretini görür. San'at kudret sâhibi Allah'a tapar.

Şükrân nurunu serper, bu sebeple hüdâ semi basir (görür işitir). İlâhî nimet Şükrân ile, ölçü ile istifade. Batı medeniyetindeki güzellikler ve kaynakları Bediüzzaman'a göre, Batı medeniyeti her unsuruyla baştan sona kötü demek değildir. Bilakis onun mehasin-i kesîresi vardır, inkâr edilemez. Ancak bunların kaynağı: Ne nasraniyet malı, Ne Avrupa icadı, Ne de şu asrın san'atı. Bilakis, umumun malıdır: Telahuk-u efkârdan (insanlığın tecrübe birikimi), Semavî şeriatlerden, Fitri ihtiyaçlardan, Bilhassa İslâmiyetten, İslâmî inkılabtan neş'et etmiştir. (12)

Der ki: "Hiristiyanlığın malı olmayan medeniyeti ona maletmek ve İslâmiyetin düşmanı olan tedennîyi (geriliği) ona dost göstermek, feleğin ters dönmesine delildir. (13)

Avrupa medeniyetini toptan bir reddetme mevzubahis olmadığını, bu noktada yanlış anlaşılması gerektiğini Bediüzzaman zaman zaman belirtir. Bir uyarısı şöyle: "Yanlış anlaşılmasın Avrupa ikidir: Birisi İsevînin din-i hakîkiden ve İslâmiyetten aldığı feyz ile, hayat-ı içtimâiyeyi beşeriyeye nâfi san'atları ve adâlet ve hakkaniyete hizmet eden fûnunları takip eden Avrupa'ya hitabetmiyorum. Belki felsefe-i tabiiyenin zulmetiyle, medeniyetin seyyiatını mehâsin zannederek beşerî sefâhete ve dalâlete sevkeden bozulmuş ikinci Avrupaya hitap ediyorum" (14)

Başka tenkidler Bediüzzaman, Batı medeniyetinin dayandığı bu menfî esaslar sebebiyle insanlığa: İsrâf, Fakirlik, Tembellik, Bencillik, gibi, kötü huylar getirerek, % 80 gibi kahir ekseriyeti şekâvete attığını söyler: "Medeniyet-i hâzıra-i garbiyye semâvî kânun-u esâsilere muhalif olarak hareket ettiği için, seyyiâtı (kötülükleri), hasenâtına (iyiliklerine), hataları, zararları, fâidelerine râcih geldi. Medeniyetteki maksûd-u hakîki olan istirahat-ı umûmiye ve saadet-i hayât-ı dünyeviye bozuldu. İktisad, kanaat yerine, israf ve sefâhet ve sa'y ve hizmet yerine; tembellik ve istirahat meyli galebe çaldığından, bîçâre beşeri hem gayet fakîr, hem gayet tenbel eyledi.

Bedevîlikte beşer, üç dört şeye muhtaçtı. Şimdiki Garb medeniyet-i zâlimesi suiistimâlât ve isrâfât ve hevesâtı tehyîc ve havâic-i gayr-ı zaruriyeyi, havâic-i zaruriye yaparak medenî insanı yirmi şeye muhtaç etti"(15)

Böylece helal kazanç masrafa kâfi gelmez beşeriyet hîle ve haram yollara düşer. Medeniyetten istifa Bediüzzaman 31 Mart hâdisesi sırasında, medenîlik iddiasında bulunan kimselerde müşâhede ettiği ahlâksızlıklar karşısında duyduğu nefret üzerine medeniyetten istifasını verir ve Vilâyât-ı Şarkiyye'nin dağlarını İstanbul'a, bedeviyetini medeniyete tercîh ettiğini söyler: "Eğer medeniyet böyle haysiyet kırıcı tecâvüzlere ve nifak verici iftiralara ve insafsızcasına intikam fikirlerine ve şeytancasına mugalatalara ve diyânette laübalesine hareketlere müsaid bir zemîn ise, herkes şâhid olsun ki, o saadet saray-ı medeniyet tesmiye olunan böyle mahalli ağrâza bedel Vilâyât-ı Şarkiyye'nin, hürriyet-i mutlakanın meydana olan yüksek dağlarındaki bedeviyet ve vahşet çadırlarını tercih ediyorum.

Zira, bu mimsiz medeniyette görmediğim hürriyet-i fikir ve serbest-i kelam ve hüsni niyyet ve selâmet-i kalb Şarkî Anadolunun dağlarında tam mânâsıyla hükümfermadır... Medeniyetten istifam sizi düşündürcek. Evet böyle istibdad ve sefahet ve zilletle memzuc medeniyete bedeviyeti tercîh ediyorum. Bu medeniyet, eşhâsı fakir ve sefih ve ahlaksız eder. Fakat hakiki medeniyet-i nev-i insanın terakkî ve tekâmülüne ve mahiyet-i neviyesinin kuvveden fiile çıkmasına hizmet ettiğinden bu nokta-i nazardan medeniyeti istemek insaniyeti istemektir" (16)

Bediüzzaman'ı medeniyetten istifaya sevkeden hususlardan biri, medeniyet, hürriyet yaftaları altında ortaya çıkıp, kendi görüşlerinden başkasına hakk-ı hayat tanımayan tutumları ve davranışlarıdır. Bu durumu bir başka pasajda şöyle dile getirir: "Müteassıblara hücum eden Avrupa'nın kâselisleri (çanak tutucuları) her biri, yüz mutaassıb kadar meslek-i sakîminde müteassıbtır. Bunlardan birisi Şekspir medhinde ettiği ifratı, şâyet bir hoca, o ifratı Şeyh Geylânî (k.s.) medhinde etseydi tekfîr olunacaktı. Heyhat! Bunların neresinde millete muhabbet ve millet için hamiyet?" (17)

Batının sonu Bediüzzaman, tabiata aykırı esaslar üzerine oturan bugünkü Batı medeniyetinin yıkılacağı, buna bedel Asya medeniyetinin galebe çalacağı hususunda kesin kanaat sâhibidir. Bu hususu, pek çok fırsatlarda eserlerinde dile getirir: "Avrupanın medeniyeti, fazilet ve hüda üstüne te'sis edilmediğinden, belki heves ve heva, rekabet ve tahakküm üzerine bina edildiğinden şimdiye kadar, medeniyetin seyyiatı hasenatına galebe edip, ihtilalci komitelerle kurtlaşmış bir ağaç hükmüne girdiği cihetle Asya medeniyetinin galebesine kuvvetli bir medâr bir delil hükmündedir ve az vakitte galebe edecektir"(18)

Bir diğer pasaj şöyle: "Nasraniyet ya intifa (sönme) veya istifâ (bâtıl, beşerî ilâvelerden temizlenme) ile terk-i silâh edecektir. Zira bir kaç defa yırtıldı, Protestanlığa geldi. Protestanlık da yırtıldı tevâhîde yaklaştı. Tekrar yırtılmaya hazırlanıyor.

Ya intifa bulup sönecek veyahut doğrudan doğruya hakikî Hıristiyanlığın esâsına câmi olan hakaik-i İslâmiyeyi karşısında görecek. Beşer dinsiz olamaz. İşte bu sırr-ı azîme Peygamberimiz aleyhisselatu vesselam işaret etmiştir ki: "Hz. İsa gelecek, ümmetimden olacak, aynı şeriatimle amel edecektir". Bir diğer pasaj, insanlığın menfaatine ters düşen bu medeniyetin yıkılışının insanlığın uyanışının bir sonucu olacağına dikkat çekerek: "Şu medeniyet-i habîse-ki biz ondan yalnız zarar gördük ve nazar-ı şeriatte merdud (reddedilmiş) ve seyyiatı hasenatına galebe ettiğinden maslahat-ı beşer fetvasıyla mensuh ve "intibâh-ı beşerle mahkûm-u inkırâz", sefih, mütemerrid, gaddâr, mânen vahşi...." (19)

Batı medeniyetinin iyi yönleri Bediüzzaman, Batı medeniyetinin dayandığı esasları, belirtildiği gibi tenkid ederken, toptan reddetmez. Onun alınması gereken iyi taraflarının bulunduğunu da belirtir. Ona göre, Batı medeniyetinin iyi tarafları da var: "Ecnebiyeden terakkiyât-ı medeniyete yardım edecek noktaları:-fünûn ve sanayi gibi-maalmemnuniye alacağız" der. (20)

Bir başka sözü şöyle: "Ve bu zamanda ila-yı kelimetullah maddeten terakkiye mütevakıftır. Medeniyet-i hakikiyeye girmekle ilâ-yı kelimetullah edebiliriz" (21)

Ancak, Batıdan alacaklarımızda dikkatli bir seçim yapmalı, kültürümüzü tahrib edecek noktalar almamalıyız: "Bizim muradımız, medeniyetin mehasini ve beşere menfaati bulunan iyiliklerdir. Medeniyetin günahları, seyyieleri (kötülükleri) değil" (22)

Bu noktada Batılılaşmada tâkip edilen yolu tenkîd eder: "Ahmaklar, o seyyiatları, o sefahatleri mehâsin zannedip, taklid edip malımızı harab ettiler ve dini rüşvet verip dünyayı da kazanamadılar" (23)

Japon modeli Bediüzzaman, Batı medeniyetinden istifadede, son zamanlarda bir kısım resmî ağızlardan dile getirilmeye başlanan Japon modelinin takip edilmesini çoktan söylemiştir: “Kesb-i medeniyette Japonlara iktida bize lazımdır ki onlar, Avrupa’dan mehâsin-i medeniyeti almakla beraber, her kavmin mabihilbekası (bekasını sağlayacak vesîlesi) olan âdât-ı milliyeyi muhâfaza ettiler. Bizim âdat-ı milliyemiz, İslâmiyette neşvü nema bulduğu için iki cihetle sarılmak lâzımdır” (24)

İslâm Batı medeniyetini niçin benimsemez? Müslümanların, Batı medeniyetini benimsemekte soğuk ve çekingen davrandığını belirten Bediüzzaman, bunun dikkat edilmesi gereken mânidar bir durum olduğunu söyler. Ona göre, esası, ilâhî nur olan İslâmın iki temel vasfı vardır: 1- İstiğna, 2- İstiklaliyet. Yani, İslâm medeniyeti, bir başka medeniyete muhtaç değildir. Eksik tarafı yoktur. O müstakil olmalıdır. Müslüman vasfını koruduğu müddetçe istiklalini de koruyacaktır. Bu noktada der ki: Batı medeniyeti, biri Roma diğeri Yunan olmak üzere iki farklı dehaya sâhiptir: Biri hayalâlud bir deha, Diğeri maddeperest bir deha. Bunca zamanın geçmesine, Hıristiyanlığın çalışmasına, medeniyetin çabalmasına rağmen bu iki ruh kaynaşmadı, su içerisinde yağ gibi ayrı kaldılar. İkiz kardeş olan bu iki deha asırları, çağları kaplayan müşterek bir medeniyete rağmen birleşip kaynaşmazsa gökten inen hidayetle yerden çıkan beşerî deha nasıl karışır, meczolur, birleşir? Bediüzzaman’a göre, “şeriat faziletli medeniyet kaynağıdır. İslâm âlemi, Eflatun’un Medîne-i Fazılası olmaya layıktır.” (25)

Hem Kur’ân, herkese veya en azından ekseriyete saadet getiren medeniyeti kabul edebilir. Halbuki Batı medeniyeti sadece % 10’a muzahraf bir saadet getirmiştir. Geri kalan büyük kitlenin % 80’i fakir ve muhtaçtır, % 10 ise, zengin fakir arası bir durum arz etmektedir”(26)

Teknik Medeniyet deyince hatıra gelen bir diğer kavram tekniktir. Medeniyetle teknik o kadar iç içe ve sıkı ilgi içindedir ki, birçok durumlarda teknikle medeniyet karıştırılır. Bu sebeple medeniyetten bahsederken tekniğe de yer vermemiz gerekecek. Nitekim, Bediüzzaman’da teknik meselesi müstesna bir yer işgal eder. Ona göre teknik, medeniyetin istinad ettiği mârifet (ilim), san’at ve ticaretten ibâret üç esasın. (27)

san’at kısmını temsîl eder. Teknik, insanın aczine ve ihtiyacına binaen Allah’ın bir lütfudur. Bediüzzaman’a göre, Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin mucizelerinden bahsedilmekle, Müslümanlar o mucizelerin benzerlerini ilim ve san’at (yâni teknik) yoluyla elde etmeye teşvik edilmiş olmaktadır. Çünkü peygamberler, her hususta örnek alınacak uyulacak kimselerdir. Şöyle der: “Kur’ân-ı mucizu’l Beyân’ın en parlak âyetleri olan mucizât-ı enbiya âyetleri, birer hikâye-i tarihiye olarak değil, belki onlar, maâni-yi irşâdiyeyi tazammun ediyorlar. Evet mucizât-ı enbiyâyı zikretmesiyle fen ve san’ât-ı beşeriyenin nihâyet hududunu çiziyor. En ileri gâyâtına parmak basıyor. En nihâyet hedeflerini tâyin ediyor: Beşerin eline dest-i teşviki vurup o gâyeye sevk ediyor” (28)

Bediüzzaman’a göre, peygamberlerin mazhar olduğu mucizeler, insanlığın fende ulaşacağı hedefleri gösterir. Peygamberler böylece, sâdece mânevî kemali değil, maddî kemâlî de temsil ederler. Bir cümlesi şöyle: “Hattâ denilebilir ki, mânevî kemâlât gibi, maddî kemâlâtı ve hârikaları dahi en evvel, mucize eli, nev-i beşere hediye etmiştir.” Bu temel düşünceden hareket eden Bediüzzaman, elektrik, tren, tayyâre, telgraf, televizyon, artezyen kuyuları, ateşte yanmayan madde (amyant), ışınlama, tıpta ölülerin diriltilmesi, cin ve şeytanların teshîr ve istihdamına kadar pekçok hârikaya Kur’ân’ın âyetlerinden örnekler verir. İnsanların ilim ve san’at yoluyla bunları elde etmeye teşvik edildiklerini söyler. (29.)

Tekniğin Tehlikesi: Bediüzzaman, tekniğin elde edilmesinin gerekli olduğunu belirtmekle birlikte bunun hayırda kullanılması gereğine dikkat çeker. Aksi takdirde, teknikten zarar görüleceğini belirtir. Nûr âleminin Bir Anahtarı adlı risalesi başta, muhtelif vesilelerle diğer eserlerinde buna yer verir. Bu husustaki düşüncesi şöyledir: 1. Medeniyet-i hâzıranın hârikaları Allah’ın, insanlara verdiği, bir nimeti, bir lütfudur. 2. Öyleyse insanlık bu nimete şükretmelidir. 3. Bu teknik hârikalara şükür, onların insanlığın hayrına kullanılmasıyla olur. 4. İnsanlar, heva ve hevesleri, sefâhet ve eğlenceleri için kullanılmaktadırlar. 5. Ceza olarak her teknik bir musibet getirmiştir ve getirecektir. Gazete ve radyo ile ilgili misal de verir. Gazete ile ilgili olarak şöyle der: “Şu medeniyet-i sefîhe, küre-i arzı bir tek şehir hükmüne getirip, ahâlisi birbiri ile tanışmakla her sabah ve akşam gazetelerle günahları ve malâyaniyâtı birbirlerine nakledip öğretmektedirler.” Açıklamanın devamında, bu durumun, insanı, yırtılması çok zor kalın bir gaflet perdesiyle sardığını belirtir. (30.)

Yeryüzünü “tek bir menzil” (ev) hükmüne getirdiğini belirttiği radyo ile ilgili olarak da şöyle der: “Elbette ve elbette

beşer, bu pek büyük nimete karşı bir umumî şükür olarak, o radyoları, herşeyden evvel kelimât-ı tayyibe olan başta Kur'ân-ı Hakîm ve hakikatları ve imanın ve güzel ahlakların dersleri ve beşerin lüzumlu ve zaruri menfaatlarına dâir kelimâtlar olmalı ki o nimete şükür olsun. Yoksa nimet böyle şükür görmezse, beşere zararlı düşer. Evet beşer, hakîkata muhtaç olduğu gibi bâzı keyifli hevesâta da ihtiyacı var. Fakat bu keyifli hevesât beşte birisi olmalı. Yoksa havanın sırr-ı hikmetine münâfi olur.

Hem beşerin tenbelliğine ve sefahet ve lüzumlu vazîfelerinin noksan bırakılmasına sebebiyet verip, beşere büyük bir nimet iken büyük bir nikmet olur. Beşere lazım olan sa'ye (çalışmaya) şevki kırar". Bediüzzaman bu risaleyi te'lîfi sırasında radyonun onda biri nisbetinde hayırlı programlara yer verdiğini bunun bir hata-yı beşerî olduğunu belirtir ve bahsi şöyle noktalar: "İnşaallâh beşer, bu hatasını tamir edecek ve bütün zemîn yüzünü bir meclîs-i münevver, bir menzil-i âli ve bir mekteb-i imânî hükmüne geçirmeye vesîle olan bu radyo nimetine bir şükür olarak beşerin hayat-ı ebedîsine sarf edilecek olan kelimât-ı tayyibe beşte dördü olacak." (31)

Batı nasıl terakki etti? Bediüzzaman, Batının terakkisinde rol oynayan sebepleri de tahlîl eder. Bu hususta, Batıda ileri sürülen bir kısım nazariyelerin bir özetlemesi. (32)

Mahiyetinde olan kısa bir bahiste bu meseleyi tahlîl eder. Batının nasıl kalktığı meselesine niçin temas edeceğini şöyle açıklar: "Şu zamanın medenî engizisyonu, müthiş bir desîse ile bazı zihinleri telkîh ile bir kısım nâmeşru evladını vücûda getirip, İslamiyete karşı kinini ve intikam hissini icra eder. Diyânetsizliğe veya laübaliliğe veya Hıristiyanlığa meylettirmeye veya İslâmiyetten şüphe ile soğutmaya bir kapı açar. İşte desîse şudur: "Ey Müslüman bak! Nerede bir Müslim varsa nisbeten fakir, gâfil, bedevîdir. Nerede Hıristiyan varsa bir derece medenî, uyanık ve servet sâhibidir.

Demek.. ilâ âhir. Ben de derim ki: "Ey Müslüman biri maddî, biri mânevî Avrupa rüçhanının (üstünlüğünün) iki sebebinin şu netîce-i müthişle o netîcenin te'sîr-i muharribânesine (tahrib edici te'sirine) karşı mevcudiyetimizin hâmisi olan İslamiyetten elini gevşetme dört el ile sarıl, yoksa mahvolursun. "Evet, biz aşağıya iniyoruz, onlar yukarıya çıkıyor. Bunun iki sebebi vardır. Biri maddî, biri mânevîdir. "Birinci (maddî) sebep: "Umum Hıristiyanın kilisesi ve mâden-i hayatı olan Avrupa'nın vaziyet-i fitriyesi (fizikî, coğrafi yapısı) dir.

Zira dardır, güzeldir, demir mâdenidir, girintili çıkıntılıdır, deniz ve enhârî (nehirleri) bağırsaklarıdır, bâridir (soğuktur). "Evet, Avrupa, küre-i zeminin hamse âşarı (1/15'i) iken nev-i beşerin bir rub'unu (1/4'ünü) letafet-i fitriyesi ile kendine çekmiş. Hikmeten sâbittir ki, efrad-ı kesîrenin içtimâi ihtiyâcâtı intaç eder. Görenek gibi çok esbab ile tekessür eden hâcât, zeminin kuvve-i nâbitesine (yetiştirdiği ürüne) sıkışmaz.

"İşte bu noktadan, ihtiyâç, san'ata ve merak ilme ve sıkıntı vesâit-i sefâhete hocalık edip talime başlarlar. "Evet fikr-i san'at, meyl-i ma'rifet kesretten çıkar. Avrupa'nın darlığı ve deniz ve enhârî olan vesâit-i tabiiye-i münâkale (tabii ulaşım vâsıtaları) içinde dolaşması sebebiyle teârûf ticareti, teâvün iştirâk-ı mesâiyi intâç ettikleri gibi, temas dahi telâhuk-u efkârı rekâbet de müsâbâkâtı tevli'd ederler ve bütün sanayiîn mâderi olan demir mâdeni kesret ile içinde bulunduğundan o demir, medeniyetlerine öyle bir silâh-ı kuvvet vermiştir ki, dünyanın bütün enkaz-ı medeniyetlerini gasb ve gârat (yağma) edip gâyet ağır bastı, mizân-ı zemînin muvâzenesini bozdu.

"Hem de herşeyi geç almak, geç bırakmak şânından olan bürûdet-i mu'tedilâne (mutedil soğukluk) sa'ylerine sebât ve metânet verip, medeniyetlerini idâme etmiştir. Hem de ilme istinâd ile devletlerinin teşekkülü, müteakabil kuvvetlerinin tesâdümü, gaddârâne istibdatlarının izâcâtı, engizisyonâne taassublarının aksülamel yapan tazyikatı mütevâzi unsunlarının rekâbetle müsâbakatı, Avrupalıların istidâtlarını inkişâf ettirip mezâyâ ve fikr-i milliyeti uyandırdı. "İkinci sebep: "Nokta-i istinâddir. Evet her bir Hıristiyan başını kaldırıp, müteselsil ve mütedâhil maksadların birine el atsa, arkasına bakar ki, istinad edecek kuvve-i mânevîsine dâima imdat edip hayat verecek gâyet kavî bir nokta-i istinad görür.

Hattâ, en ağır ve en büyük işlere karşı, mübârezeyle kendinde kuvvet bulur. İşte o nokta-i istinad her taraftan ellerini uzatan dindaşlarının uruk-u hayatına kuvvet vermeye ve İslamların en can alacak damarlarını kesmeye her vakit âmade ve dessâs medenî engizisyon taassubuyla maddiyunun dinsizliği ile yoğrulmuş ve medeniyetlerinin galebesi ile mest-i gurur olmuş bir müsellâh kütlenin kışlası veya büyük bir kilisesi olan Avrupa'nın medeniyetidir. "Görölmüyor mu ki, en

hürriyet perver maskesini takan İngiliz elini uzatıp arıyor, nerede Hıristiyan bulsa hayat veriyor.

İşte Habeş, Sudan, işte Tayyâr Artuşî, işte Lübnan, Huran, işte Mal Sur ve Arnavut, işte Kürd ve Ermeni, Türk ve Rum ile âhir.. “Elhasıl, onları canlandıran emeldir ve bizi öldüren ye’sdir. Meşhurdur ki, biri demiş: “Eğer bir nokta-i istinad bulsam, küre-i zemîni yerinden oynatırım.” Bu faraziyede acaib bir nokta vardır. Demek bu küçücük insan, nokta-i istinad bulsa, küre gibi büyük işleri çevirebilir.

Ey ehl-i İslam! İşte küre-i zemîn gibi ağır ve âlem-i İslamiyete çökmüş olan mesâib (musibetler) ve devâhiye karşı nokta-i istinadımız, muhabbet ile ittihadı; mârifet ile imtizâc-ı efkârı, uhuvvet ile teâvünü emreden nokta-i İslamiyettir”. (33)

Müslümanların geri kalışlarının sebepleri Bediüzzaman’a göre, Müslümanlar, hicrî ilk üç asırda mümtaz ve başı diktir. Beşinci asra kadar, mazhar-ı kemâldir. 5-12’nci asır arası hissiyatın galebe çaldığı devredir, duraklama ve gerilemeyi temsîl eder. 12’den sonra münevver efkâr, muzlim (karanlık) hissiyâta galebe çaldı. 1400’den sonra zafer dönemidir.(34)

Beşinci asırdan sonra ortaya çıkan gerilemelerin sebeplerini değişik fırsatlarda ele alan Bediüzzaman, niçin gerilediklerini, nasıl ilerleyebileceklerini, her seferinde farklı açılardan tahlîl eder.

Hutbe-i Şâmiye adlı eserinde, bu mesele daha sistematik, daha geniş olarak tahlîl edimiştir. Şöyle der: “Ben bu zaman ve zemînde, beşerin hayat-ı içtimâiye medresesinde ders aldım ve bildim ki, ecnebler, Avrupalılar, terakkide istikbâle uçmalarıyla beraber, bizi maddî cihette kurûn-u vusta’da durduran ve tevkîf eden altı tâne hastalıktır. O hastalıklar da bunlardır:

Birincisi: Ye’sin, ümitsizliğin içimizde hayat bulup dirilmesi.

İkincisi: Sıdk’ın hayat-ı içtimâiye-i siyasîde ölmesi.

Üçüncüsü: Adâvete muhabbet.

Dördüncüsü: Ehl-i îmanı birbirine bağlayan nuranî bağları bilmemek.

Beşincisi: Çeşit çeşit sâri (bulaşıcı) hastalıklar gibi intişar eden istibdad.

Altıncısı: Menfaat-ı şahsiyesine himmeti hasretmek. Terakkinin çâresi Bu altı dehşetli hastalığın ilacını da bir tıp fakültesi hükmünde hayat-ı içtimâiyemizde eczâhâne-i Kur’ânîye’den ders aldığım altı kelime ile beyan ediyorum.

Muâcelenin (tedâvinin) esasları onları biliyorum.

Birinci kelime: el-Emel, yani rahmet-i İlâhiyeye kuvvetli ümit beslemek.

İkinci kelime: Ye’sin atılması.

Üçüncü kelime: Sıdkın içimizde ihyası.

Dördüncü kelime: Muhabbete en layık şey muhabbettir.

Beşinci kelime: Bir adamın bir günahı bir kalmıyor, bazen büyür, sirâyet eder bin olur. “Zarar vermiyoruz fakat menfaat vermeye iktidarımız yok, onun için mâzuruz” demeyin.

Beşinci kelime ile, hamiyeti (milleti düşünmeyi) tavsiye eden Bediüzzaman, hamiyetin millete karşı duyulacak “muhabbet”, “hürmet” ve “merhamet” duygularıyla ortaya çıkacağını belirtir. (35)

“Bir adamın, der, kıymeti, himmeti nisbetindedir. Kimin himmeti milleti ise, o kimse tek başıyla küçük bir millettir” (36)

Altıncı kelime: Müslümanların hayat-ı içtimâiye-i İslamiyedeki saadetlerinin anahtarı meşveret-i şeriyedir. (37)

Bediüzzaman geri kalışımızın sebebini, bir başka vesîle ile Osmanlılar seviyesinde ele alır ve iki sebebe bağlar: 1. İstibdad, 2. Mürşid-i umûmî olan üç büyük şûbenin ihtilafı: Ehl-i mekteb, ehl-i medrese, ehl-i tekke (38)

Bir başka tahlîle göre ise, dört sebepten dolayı geri kalmışız: 1. İslâma uymamamız. 2. Bâzı müdâhinlerin (yaltak, yağcıların) keyfemâyeşâ sûtiefsirinden. 3. Zâhirperest âlimlerin, câhilâne taassublarından, 4. Talihsizlikten: Bununla, Batının hevâya uygun gelen kötülüklerini tercîh etmemizi kasteder. (39)

Ümid Yukarıda sayılan hususlarla ilgili olarak kaydedilen açıklamaları buraya aktarmak uzun kaçır. Bu sebeple, sâdece başlıklara işâret etmekle yetiniyoruz. Bunlardan ümîd meselesi hepsinden fazla bir ehemmiyet taşıdığı için, ümîdle ilgili açıklamalarından bazısına yer vermeyi gerekli buluyoruz. Bediüzzaman'a göre, gerileme ve felaketlerde en büyük pay ye'sindir. Yılanı görünce kapıldığı korku sebebiyle uçup kaçabileceğini, buna muktedir olduğunu düşünemeyecek hale gelen kuş gibi, me'yus kişi de mefluç olmuş demektir.

Bu sebeple ona göre "yeis, mani-i her kemâldir." Kurtuluşumuz ye'si atıp, içimizde yeniden ümidi canlandırmaya bağlıdır. Bu sebeple o, en ufak karîneleri ümîdi artıracak istikamette yoruma tâbi tutar, zafer vâdeder, galebe vâdeder. Çok kesin ifâdelerle her fırsatta, Müslümanların istikbalde maddeten hâkim olacaklarını söyler: "Ümîdvâr olunuz, şu istikbal inkılâbı içinde en yüksek gür sadâ İslâmın sadâsı olacaktır" der. (40)

"Yakinim var ki, istikbal semâvâtı ve zemîn-i Asya bahem olur teslîm yed-i beyza-yı İslâma" (41)

"Yüz bu kadar sene geri kaldığımız, mesâfe-i terakki'den inşaâllah mucize-i peygamberi ile şömendifer-i kanun-u şer'iyeye-esâsiyeye amelen ve burak-ı meşveret-i şeriyeye fikren bineceğiz ve bu vahşetengiz sahra-yı kebîri bir zaman-ı kasîr'de (az zamanda) tekemmül-ü mebâdi cihetiyle tayyetmekle beraber milel-i mütemeddine ile omuz omuza müsâbaka edeceğiz. Zira onlar, kah öküz arabasına binmişler yola gitmişler biz birden bire şömendifer ve balon gibi mebâdiye bineceğiz geçeceğiz" 42

"İnşâallah istikbaldeki İslâmiyetin kuvvetiyle, medeniyetin mehasini galebe edecek, zemîn yüzünü pisliklerden temizleyecek, sulh-u umumîyi de te'mîn edecek" 43.

Bediüzzaman'ın istikbal hususundaki ümîdi ve iyimserliği karşısında: "İfrat ediyorsun, hayali hakikat gösteriyorsun, bizi de techîl ile tahkîr ediyorsun, zaman ahir zamandır, gittikçe daha fenalaşacak" diyenlere verdiği cevaptan birkaç cümle: "Neden dünya herkese terakki dünyası olsun da yalnız bizim için tedenni dünyası olsun, öyle mi? İşte ben de sizinle konuşmayacağım, şu tarafa dönüyorum. Müstakbeldeki insanlarla konuşacağım. "Ey üçyüz seneden sonraki (yani 1400'lü yıllar) yüksek asrın arkasında gizlenmiş, sâkitâne Nur'un sözünü dinleyen ve bir nazar-ı hafiyi gaybî bizi temâşa eden Saidler, Hamzalar, Ömerler, Osmanlar, Tahirler, Yusufklar, Ahmedler ve sâireler! Sizlere hitabediyorum. Başlarınızı kaldırınız: "Sadakte!" deyiniz ve böyle demek sizlere borç olsun.

Şu muâsırlarım varsın beni dinlemesinler. Tarih denen mâzi derelerinden sizin yüksek istikbalinize uzanan telsiz telgrafla sizin için konuşuyorum. Ne yapayım, acele ettim, kışta geldim. Sizler cennet âsa bir baharda geleceksiniz. Şimdi ekilen Nûr tohumları zemininizde çiçek açacaktır. "İşte ey iki hayatın ruhu hükmünde olan İslâmiyeti bırakan iki ayaklı mezar-ı müteharrik bedbahtlar! Gelen neslin kapısında durmayınız, mezar sizi bekliyor, çekiliniz! Ta ki hakikat-ı İslâmiyeti hakkıyla kainât üzerinde temevvücsâz edecek (dalgalandıracak) olan nesl-i cedit gelsin!" (44)

Lemeat adlı eserinin te'lifi tamamlandığı zaman, gökte hilal ile yıldız yan yana gelir. Bunu görünce şu tefeülde bulunur: "İ'layı kelimetullah'ın bayrağı olan hilalyıldız te'âlî edecek (yücecek) eski şevketini bulacak" (45)

"Avrupa ve Amerika İslâmiyetle hâmilelerdir, günün birinde bir İslâmî devlet doğuracak, nasıl Osmanlılar Avrupa ile hâmile olup bir Avrupa devleti doğurdu" (46).

Bediüzzaman'ın ümidine yakîn veren delilleri Bediüzzaman, istikbalde Müslümanların eski şevketlerine tekrar kavuşacağı, maddî ve manevî terakkiyatta öne geçeceklerine dâir ümîdi hususunda, muhataplarını ikna etmek için bir kısım deliller de zikreder. Bu delilleri, maddî ve manevî cihette olmak üzere ayrı ayrı ele alır: 1. Manevî cihetteki terakki için özetle şunu söyler: "İslâmiyet haktır. İnsan fitratına uygundur. Hıristiyanlar kendi dinlerinde taassub gösterdikçe geri

kalmalarına bedel, Müslümanlar dinlerine sarıldıkça terakki etmişlerdir. Avrupalılar dinden uzaklaştıkça terakki ettiği halde Müslümanlar, dinlerinden gevşedikçe gerilemişler, felâketlere duçar olmuşlardır. Bu İslâmın hakkâniyetini gösterdiği gibi, İslâmdan bürhanla delille ayrılan tek kişi olmadığı halde ecnebilerden İslâma giren, her devirde olagelmıştır. İslâm, diğer dinler gibi mü'min olmak için aklın hükmünü terketmeyi talebetmez. Aksine hep akla hitabeder, düşünün, akla vurun der, aklınız yok mu? der. Öyle ise, geçmişin taassub ve taklidinden kurtulacak olan ve fen ve akli esas alacak olan geleceğin insanlığı, bürhan ve akla yer veren İslâmı benimseyecektir. Şöyle der: "Başka dinlerin, bazı efradları gibi, ruhbanları taklid için bürhanı bırakmıyoruz. Onun için, akıl ve ilim ve fen hükmettiği istikbalde elbette bürhan-ı akliye istinad eden ve bütün hükümlerini akla tesbît ettiren Kur'ân hükmedecek" (47)

Bediüzzaman'a göre, sekiz mâni geçmişte İslâmın dünyaca benimsenmesini önlemiştir: 1. Ecnebîlerin cehli, 2. Ecnebîlerin vahşetleri, 3. Ecnebîlerin dinlerindeki taassubları, 4. Papazların, ruhânî reislerin tahakkümleri, 5. Halkın, onları körü körüne taklidi, 6. Bizdeki istibdad, 7. Bizdeki kötü ahlâk, 8. Bâzı fennî bilgilerin İslâma muhalif zannedilmesi. Bütün bu mâniler zaman içinde zâil olacaktır. 2. Maddî cihetteki terakki: İslâmın maddeten de istikbalde hükmedeceğini kesin olarak ifâde eden Bediüzzaman bu hususta da ikna verici deliller kaydeder. Ona göre, âlem-i İslâmın şahs-ı mânevîsinin kalbinde gâyet kuvvetli ve kırılmaz beş kuvvet içtima ve imtizaç edip yerleşmiş: "Birinci kuvvet: Hakikat-ı İslâmiyettir.

Bu hakikat, bütün kemâlatın, fenlerin geçmişte görüldüğü gibi, bir dünya medeniyetinin temelidir. Üçyüz yetmiş milyon insanı bir tek ferd gibi birleştirebilmiştir. "İkinci kuvvet: Şiddetli ihtiyaç ve fakrımız. Bütün terakkilerin, fenlerin üstadı, ihtiyaç ve fakr'dır. "Üçüncü kuvvet: Hürriyet-i şer'iyye. Bu, yüksek idealler verir ve onların gerçekleşmesinde rekabet ve yarışa sevk eder.

Bir başka ifâde ile insaniyete layık, en yüksek kemâlata olan meyl ve arzu ile cihazlanmış olmak demektir. "Dördüncü kuvvet: Şefkatle cihazlanmış şehâmet-i imâniyedir. Yani tezellül etmemek, haksızlara, zâlimlere zillet göstermemek, mazlumları da zelil etmemek. "Beşinci kuvvet: İzzet-i İslâmiyedir ki, ila-yı kelimetullah'ı ilan ediyor ve bu zamanda ilayî kelimetullah maddeten terakkiye mütevakıftır." Bediüzzaman'a göre, "zaman hatt-ı müstakîm üzere hareket etmiyor ki mebbe ve muntehası birbirinden uzaklaşsın, belki küre-i arzın hareketi gibi bir dâire içinde dönüyor. Bâzen terakki içinde yaz ve bahar mevsimi gösterir. Bazen tedenni içinde kış ve fırtına mevsimini gösterir. Her kıştan sonra bir bahar, her geceden sonra bir sabah olduğu gibi nev-i beşerin dahi bir sabahı bir baharı olacak inşaallah. Hakikat-ı İslâmiyenin güneşi ile sulh-u umûmî dairesinde hakîki medeniyeti görmeyi rahmet-i İlâhîyeden bekleyebilirsiniz" (48)

Hürriyet ve meşveret Bediüzzaman'a göre, Müslümanlığın kurtuluşu hürriyet ve meşverete bağlıdır. Hemen bütün eserlerinde, yeri geldikçe bunu tekrar eder. Mesela şöyle der: "Asya'nın bahtını, İslâmiyetin taliini açacak yalnız meşrûtiyet ve hürriyettir. Fakat, şeriat-ı garranın terbiyesinde kalmak şartıyla(49).

Ayrıca, onun sefâhet, lezâiz-i nâmeşrûa, israfât, tecâvüzât, hevây-ı nefse ittibada serbestiyet ile tefsîr ve buna göre amel edilmemesi gerektiğini açıklar(50)

Bediüzzaman, görüldüğü üzere, mutlak hürriyeti değil, İslâmî ölçüler dâhilindeki hürriyeti tavsiye etmektedir. Ona göre bu faydalı hürriyete beş kapıdan girilebilir. Birinci kapı: İttihad-ı kulûb, yani îman ve gönül birliği. İkinci kapı: Muhabbet-i millî. Üçüncü kapı: Maarif. Dördüncü kapı: Sa'y-ı insanî. Beşinci kapı: Terk-i sefâhet (51)

Bediüzzaman'a göre, Anadolu ve Rumeli diyarlarında büyük dehaler bu hürriyet-i şer'iyye sâyesinde yetişip insanlığa hizmet sunabilecektir. Şöyle der: "Bu şer'î hürriyet, âdilâne yaşasa, fikr-i beşerin ağır zincirlerini paralamakla ve istidad-ı terakkiye karşı sedleri hercû merc ederek o küçük daireyi, dünya kadar tevsî edebilir (genişletebilir). Hatta benim gibi bir köylü âdi adam, Süreyya kadar ulvî olan idâre-i umûmîyi nazara alacak âmal ve müyûlâtın filizlerini orada bağlayacak ve her bir fiil ve tavrının orada bir ihtizaz ile zî-medhal bulunacağından himmeti Süreyya kadar teâlî, ahlakı o derece tekemmül ve efkârı memâlik-i Osmaniye kadar tevessü edeceğinden Eflatunları ve İbn-i Sînalı ve Bismarkları ve Dekartları ve Teftazânîleri inşaallah geri bırakacak" (52)

Bediüzzaman'a göre, gerçek şûra'da büyük bir güç var, tıpkı üç elif yan yana gelse 111 kuvvetinde olduğu gibi, üç ihlaslı kimse bir maksad etrafında dayanışmaya girdi mi yüz kişi gücüne ulaşır. On adam da bin adam gücüne yetişir.(53)

Ya demokrasi? Bediüzzaman, hürriyet-i meşrûa'dan, meşrûtiyet-i meşrûa'dan bahseder, meşvereti, âlem-i İslâm ve hatta Asya'nın bahtını açacak olan anahtar ilan edecek derecede ona ehemmiyet verdiği halde demokrasi kelimesini hiç kullanmaz. 1950'de iktidara geçen Adnan Menderes ve ekibini kastederek "Demokratlar" kelimesini kullandığı halde. (54)

Eserlerinde bir kerecik olsun demokrasi kelimesine yer vermez. Bunun sebebini, bu kelime altında İslâm memleketlerinde işlenen tahribât ve hilelerle izah etmek mümkün olduğu gibi, onun daha önce belirttiğimiz medeniyet anlayışı ile izah etmek de mümkün ve hatta bu daha makuldur. Şöyle ki: O İslâm medeniyetini istiğna ve istiklalîyet vasıflarıyla muttasıf ilan etmişti. Bunun manâsı şudur: İslâm medeniyeti, hiçbir müessesesinde Batıya muhtaç değildir. Her müessesesi kendi orijinalitesine sahiptir. İslâmî meşveret ve İslâmî hürriyet ile Batının demokrasi ve hürriyet anlayışı ayrı şey değildir. Demokrasi, meşverete benzer noktalar taşısın da ayrıldığı yerler var. Öyleyse niye onun tâlibi olunmalı ki? Bediüzzaman Batılı mefhum ve kavramları ifâde eden hümanizm, kültür, teknik gibi başka tabirleri de eserlerinde hiç kullanmamıştır. Sonuç: Bediüzzaman bir aksiyon adamıdır. Sıradan bir hoca, bir Osmanlı âlimi değildir. Ömrü hep mücâdelelerle geçmiştir. Yazmış, nutuk vermiş, harb etmiş, sürgünlere yollanmış, mahkemelere çıkmış, kısacası ölüm ânına kadar uzanan bir mücadele hayatı yaşamıştır.

Ne için mücâdele etti, neyin kavgasını verdi? Bunu tek kelimedede cevaplayabiliriz: Medeniyet! Onun bütün kavgası, medeniyet kavgası idi. İnsaniyete sulh-u umumiye, saâdet-i dâreyi kazandıracak medeniyetin kavgası. O biliyordu ki, yeryüzünde bütün Müslümanların meselesi birdi, hepsi aynı şeyden kaynaklanıyordu: Her tarafta çekilen ızdırapların, sancıların sebebi, manâsı bir idi: Kurtarılması gereken İslâm medeniyeti. Ona göre, Batı medeniyeti, bir kısım menfi esaslar üzerine oturmuştur. Bu sebeple insanlığın % 90'ına dünya saadeti bile kazandırmıyor, bu medeniyet yıkıma girmiştir. Yarının dünyası mutlaka İslâm medeniyetini benimseyecektir.

Sâdece Müslümanların değil, bütün insanlığın kurtuluşu vahdaniyet inancına, fazilete, ahlâka dayanan İslâm medeniyetinin ihyasına bağlıdır. Müslümanlar, tarih boyu İslâmı yaşadıkları müddetçe terakki ettiler, üstün oldular. Bütün gerilikleri ve ızdırapları, İslâmın hayatlarından çıkmış olmasından ileri gelmektedir. Medeniyetimizin yeniden ihyası gerekmektedir. Bunu yaparken Batının ilim teknik gibi faziletlerini almalıyız, fakat hayat tarzlarını, sefahetlerini, ahlâksızlıklarını almamalıyız. Şöyle seslenir: "Ey, bu vatan gençleri! Frenkleri taklide çalışmayınız. Aya! Avrupanın size ettikleri hadsiz zulüm ve adavetten sonra hangi akıl ile onların sefâhet ve batıl efkârlarına ittiba edip emniyet ediyorsunuz? Yok, yok! Sefihâne taklîd edenler, ittiba değil, belki şuursuz olarak onların safına iltihak edip, kendi kendinizi ve kardeşlerinizi idam ediyorsunuz. Agâh olunuz ki, siz ahlâksızcasına ittiba ettikçe hamiyet davâsında yalancılık ediyorsunuz. Çünkü şu surette ittibanız, milliyetinize karşı bir istihfaftır. Ve millete bir istihzadır!" (55)

Dinleyicilerden gelen sorulardan birkaçına verilen cevaplar:

Soru 1: Konuşmanızda Bediüzzaman'ın kavgasından bahsettiniz. Bediüzzaman kimle kavga (mücâdele) etmiştir? Bu kavga bildiğimiz kavga mıdır? Ya nasıl kavgadır? Kavga (mücâdele) demenizden gaye nedir?

Cevap: Bediüzzaman, hayatının her safhasını İslâm medeniyetinin ihyası için yaşamıştır. Bu gaye yerine göre nutuk vermesini, makale yazmasını, cepheye koşmasını, eser te'lif etmesini gerektirmiştir. Onun bu hizmetini engellemek isteyenler onu hapse atmıştır, sürgüne yollamıştır, jandarma nezaretinde yaşamaya sevk etmiştir. O cephede savaşırken İşârâtü'l-İcâz'ı te'lif etmiştir. Diğer eserleri çoğunlukla sürgün ve hapisleri sırasında en ağır şartlar altında te'lif edilmiştir.

Demek ki her an mücâdele ile geçen bir hayat yaşamıştır. Mücadele ettiği düşman küfürdür, onun temsilcisi, taraftarı, hizbidir. Bu kavga silâh gerektirmez. Tıpkı Resulullah'ın haber verdiği büyük cihad, evdeki kavga gibi. İslâm için yapılan bu çalışmalara cihad deyin, mücâdele deyin, kavga deyin, gayret deyin, hangi kelime ile ifâde ederseniz edin aynı şeyi söylemiş olursunuz. Ancak kavga ve mücâdele deyince sokağa dökülmek, dağa çıkmak, polisle, jandarmayla çatışmak, gösteri yürüyüşleri yapmak, isyan etmek, başkaldırmak anlarsanız, Bediüzzaman böyle bir kavga yapmamıştır, tavsiye de etmemiştir.

O, "Medenîlere galebe ikna iledir, vahşilere olduğu gibi zorla, icbarla değildir" der. Öyleyse onun kavgası maddî bir kavga değil, manevî bir kavgadır, imanî meselelere insanların aklen mantıken ikna gayretidir.

Soru 2: Nursî'nin İslâmîyeti çağdaştırma ve dinde reform çabaları ne ölçüde başarılı olabilmıştır?

Cevap: Soruda yanlışlık var. Çünkü Bediüzzaman, dinde reform ve çağdaşlaşma peşinde olmamıştır. Reform, Batı ile ilgili bir tabirdir. Dinin siyasî hayattan atılması, dine kilisenin ilave ettiği esasların dinden çıkarılması demektir. Batıda reform hareketleri hep dinden kurtulmayı hedefler. Reform deyince dini bertaraf etme hatıra gelir. Halbuki İslâm'da tecdid kelimesi vardır. Hz. Peygamber her asırda müceddid geleceğini haber vermiştir. Hicrî ikinci asırda Ömer İbn-u Abdülaziz'le müceddidler başlar.

Tecdid yenilemek demektir. Bu, dini hayattan çıkarmayı değil, dine sonradan giren bid'atleri dinden temizlemeyi gaye edinir. Tecdid asla dönüştür, yenilenmedir. İslâm âleminde târih boyunca dış tesirden uzak olarak mahallî, yerli bir ihtiyaçla ortaya çıkan tecdid hareketlerinin hepsi, Batıdaki reform hareketlerinin zıddına, asla dönmeyi, zayıflayan İslâmî, dinî hayatın kuvvetlendirilmesini talep etmiştir. Batıda ise reformcular, bizdeki müceddidlerin aksine dinin hayattan çıkarılmasını istemişlerdir. Nitekim, bizde dine döndükçe siyasî, iktisadî ve hattâ askerî yönden üstünlük, terakkî ve zafere ulaşılmış, onlar da reform yaptıkça, dini hayatlarından çıkardıkça terakki etmişlerdir.

Bu, İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki mühim farklardan ileri gelir. Hıristiyanlık akli, ilmi reddeder, akla ilme ters düşen peşin naslar (dogma) koyar. Kilise, bir tahakküm müessesesidir. İslâm akla yer verir, ilme teşvik eder, istibdadı reddeder. İslâm'da en üstün insan bilen insandır, âlimdir. Fakirler de İslâm tarafından korunmuştur. Şu halde Bediüzzaman'ın İslâm'da yapmak istediği tecdid'i reform kelimesiyle ifâde etmek son derece mahzurlu olur. Çağdaştırma tabiri de öyle. İslâm çağdaşlaşmaz. İslâmî meseleler, îman esasları, günümüz insanının anlayacağı şekilde izah edilir.

Bediüzzaman bunu yapmıştır. İlme, muhakeme-i akliyeye ehemmiyet veren günümüz insanların anlayacağı, ikna olacağı, reddedemeyeceği bir üsluba akli, mantikî, ilmî delillerle îman esaslarını Bediüzzaman izah etmiş, açıklamıştır. Eski âlimlerin: "ÂZmanla tasdik edilir, akılla yol bulunamaz" dedikleri âhirete îman, kadere îman, meleklerle îman gibi en müşkil, en mücerred meseleleri akli açıklamalara kavuşturmuş, "Anlayarak okuduktan sonra halâ reddetmeye, itiraz etmeye mecalin kalırsa gel parmaklarını gözüme sok!" mealinde meydan okumalarda bile bulunmuştur. Şu halde Bediüzzaman'a müceddid gözüyle bakabiliriz, ona reformcu değil müceddid diyebiliriz.

O, insanlarla Kur'ân ve sünnet arasına giren sefahati, israfı, cahilliği, Avrupa istilasını bertaraf etmeye çalışmıştır. Gayesinde büyük ölçüde muvaffak olmuştur. Türkiye'de ve hattâ dünyanın her tarafında onun eserlerinden istifade ederek gerçek İslâmî yaşıyorlar, gerçek İslâmın inkişaf etmesi, insanlara götürülmesi için çalışanlar hergün sayıca artmaktadır. İleriki on yıllarda gayesine tam olarak ulaşacağını söyleyebiliriz.

Soru 3: Said Nursî öğrencilerine başka kitaplar okutmamakla neyi amaçlamıştır?

Cevap: Bediüzzaman başka kitapları okumayın diye bir tavsiyede bulunmaz. Bu, onu yıpratmak için söylenen, uydurma iddialardan biridir. Ben de onun eserlerinden tefeyyüz eden birisiyim. Okuyarak profesör oldum. Konuşmam sırasında nice Batılı müelliflerin isimlerinden bahsettim. Onları okumasam söyleyemezdim. Telifatımda yerli yabancı pek çok kitaplara atıflar yapılmıştır. Bütün Risale-i Nur talebeleri öncelikle risaleleri okurlar, başka faydalı kitapları da okurlar. Ancak, elbette kitaplar arasında seçim yapacak, faydalı olmayanları, abur-cuburu okumayacaklardır. Resulullah: "Faydasız ilimden Allah'a sığınırım" der.

Soru 4: Bediüzzaman'ın insanlık medeniyetinden bahsettiğini söylediniz. Bu İslâm medeniyetinden ayrı mıdır? (Bu soru şifâhi olarak soruldu. Soru sâhibi muhtemelen bir gazeteci idi.)

Cevap: Bediüzzaman'ın medeniyet görüşü elbette İslâmın dışında değildir. Bunu, Batılı mütefekkirlerle Bediüzzaman'ın arasındaki farkı belirtmek için söyledim. Bediüzzaman, normal olarak sâdece dünya Müslümanlarının menfaatlerini ön plana alan bir medeniyet teklif etmeli idi. Bu meselede muhatap olarak sâdece Müslümanları seçmeli idi.

Bir başka ifade ile böyle bir üsluba yer vermiş olsa idi onu normal karşılardık. Halbuki o, bütün insanlığın dünyevî saadetinden söz etmiş, medeniyetlerin insanların tamamına en azından ekseriyetine saadet getirmesi gereğinden bahsetmiştir. Sulh-u umumî tâbirine sıkça yer vererek, insanlığın tamamını içine alacak bir sulhtan bahseder, bunu gerçekleştirecek esaslar üzerinde durur. Halbuki Batılı müelliflerin, insanlığın geleceğinden, yarının medeniyetinden

bahseden Hıristiyan menşeli mütefekkirlerin derdi insanlık değil, Batı medeniyetinin bütün dünyaya hâkimiyetidir. Batının hâkimiyetinden maksad, gittiği yere Batı müesseselerini aynen götürmek, Batıdaki maddî refahı, ilmi, teknolojiyi, medeniyetin mehasinini her tarafa ulaştırmak da değildir.

Mesela Toynbee, Batı medeniyetine rakib, dolayısıyla bugün olmasa gelecekte galebeleri melhuz olan İslâm, Rus, Hind ve Uzak Doğu medeniyetlerine Batının nasıl galebe edebileceğinin, diğer cemiyetlerin, Batı medeniyeti içerisine proleterya statüsünde kalmaları şartıyla nasıl entegre edilebileceklerinin tahlilini değil, toptan bir milletin proleter sınıf (yani işçi sınıfı) olabileceğini belirtir. Mesela İslâm âlemi için, nebatî hayat yaşayan ruhsuz bir ceset misâli hayatta kalması, medeniyete orijinal bir katkıda bulunamama şartları çerçevesinde Batıya entegre edilmesinin gerektiğini belirtir. Tahliline devam eden Toynbee, ister dindar mutaassıb, isterse laik-Batıcı her iki münevver zümrenin de Batı için tehlike olabilecek medenî bir terakki ortaya koyamayacaklarını belirtir. Ona göre Batı için tehlike “İstanbul’un hamalları” ve Mısır’ın fellahları diye ifâdeye döktüğü halk tabakasından gelebilir.

Toynbee bu teşhisten sonra çok usta bir üslubla bu tehlikeyi bertaraf etmenin iki yolunu da gösterir: * İçkinin halk tabakasına yaygınlaştırılması, * İrkçi düşüncelerin Müslüman milletlere sokulması. Toynbee’ye göre, İslâm bu iki iblisi reddederek kendini korumuştur. Halbuki Batı, sırf içki ile nice ibtidaî kavimleri tarihten silmiştir. Batılı tahlilciler: “İçki mübtelası olan insanlar, her çeşit hamiyet, şeref, aile duygularını kaybeder, zevkinden başka bir şey düşünmez hale gelir, aileler, milletler kendiliğinden söner” derler.

Yine Toynbee ırk dağılımının Batıda yamalı bohça şeklinde istikrar bulduğunu, Doğu milletlerinde ise, din esas alındığı, ırk ayrımı olmadığı için ırkî dağılımın yanar-döner bir kumaş manzarası arzettiğini, birbirlerini tâkip eden evlerde, coğrafi bakımdan birbirine karışmış olarak yaşadıklarını belirtir. Bunları ırka dayalı millî devletlere dönüştürmenin barbarlık metodlarıyla yani vahşet ve katliamlarla olacağını belirtir. (Daha fazla bilgi ve kaynaklar için Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik adlı kitabımızın görülmesi gerekir. [Cihan Yayınevi/İstanbul 1984>). Böylece mütefekkir ve âlimlerin önderliğinde, askerî ve siyasî baskılarla hareket eden Batı, İslâm âlemi ve bütün dünyaya ırkçılık ve içkiyi binbir dalavere ile sokarak, hâkimiyetlerine zemin hazırlamışlar ve halen devam etmektedirler.

Bizim memleketimizde içkinin hangi muhitlerde ilahlaştırılıp kutsallaştırıldığına, yükselmek, terfi etmek, yeni imkânlar iktisab edebilmek için imtihan vasıtası kılındığına dikkat edilmelidir. Kimler içki yasağına veya kısıtlamasına karşı çıkıyor, çağdaşlığın gereği olarak müdafaasını yapıyor? İçki imalat ve pazarlanması Türkiye’de ne zaman resmîleştirilmiştir? Buraları araştırma, düşünme, bilme kişiye ciddi meselelerin anlaşılmasında anahtar olacaktır. Kısacası bunlar Batı’nın icbarıyla planıyla yürütülmektedir. Hal-i hazır idare samimiyetle istese de kaldırmaya gücü yetmez, Batı müsaade etmez.

Mevzumuzla dönecek olursak, Batılı emsalleri gibi medeniyet meselelerine temas eden Bediüzzaman, onların hodgamlığına (egoizmine) düşmez, iğrenç, iblisane dalavereler teklif etmez; insanlığın tamamına saadet getirecek esaslar teklif eder. Yer yüzünde en kıymetli varlığın insan olduğu üzerinde durur. İnsan sevgisi, insana hürmet, insana değer verme meselelerine yer verir. “Ey Müslümanlar!” diye Müslümanlara hitabettiği gibi sık sık “Ey insan!” hitaplarına da yer verir. Bediüzzaman’ın insanlığı kuşatacak bir medeniyeti sıkça mevzubahis etmesini, onun gelecek hakkındaki inancıyla izah edebiliriz. Ona göre, insanlık toptan İslâma girecektir, istikbal semavatı ve Asya kıtası İslâmın temiz, lekesiz eline teslim olacaktır.

Resulullah’ın haber verdiği: “Hz. İsa’nın yer yüzüne inip Deccal’ı öldürmesi ve Mehdi’nin arkasında namaz kılması” hâdisesi Hıristiyanlık âleminin İslâma girme hadisesidir. O günler Bediüzzaman’a göre yakındır, kendisi de öyle bir istikbale zemin hazırlamaktadır. Şu halde o, misyonunu sâdece Türkiye Müslümanları veya İslâm âlemiyle sınırlı görmüyor. Bütün insanlığa şâmil biliyor. Söz gelimi bir Tabiat Risalesi veya Ayetü’l-Kübra risalesi sâdece Müslümana hitabetmez, sulh-u umumiye muhtaç insanlığa hitabeder, gelecek insanlık medeniyetinin temel taşlarından bir kaçını teşkil eder.

1. Prof. Dr. İbrahim CANAN Araştırmacı-yazar. 1940, Küçük Karapınar köyü/Konya doğumlu. İlk öğrenimini memleketinde tamamladı. Konya Erkek Lisesi (1958) mezunu. Kayseri (1962-64) ve Akşehir`de (1966-67) orta dereceli okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi`nde 1972`de başladığı öğretim üyeliği görevini aynı üniversiteye bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi`nde sürdürdü. Makalelerini fakülte dergileri yanı sıra Diyanet,

Haksess, İslam, İslam Medeniyeti, Zafer, Sur, İcmal, Kadın ve Aile, Altınoluk, Okul gibi dergilerde yayımladı. Resulullah`a Göre Okul ve Ailede Çocuk Terbiyesi adlı eseriyle 1979`da Türkiye Milli Kültür Vakfı Ödülü`nü aldı. Eserleri: Tarihçi Açısından Din (Arnold Toynbee`den çeviri, 1978),

Seminer ve Tez Rehberi (1979), Resulullah`a Göre Okul ve Ailede Çocuk Terbiyesi (1988), Atatürk Üniversitesi Lojmanları ve Taklitçiliğimizin Muhasebesi (1979), İslamda Çocuk Hakları (1980), İslamda Temel Eğitim Esasları (1980), Sulh Çizgisi (1980), Tebliğ Terbiye ve Siyasi Taktik Açısından Hicret (1981), Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye (1981), Yeni Usul-i Hadis (Zafer Ahmed el-Osmani`den çeviri, 1982), Kur`an ve Hadise Göre Fitne ve Anarşi (1981), Kur`an`da Çocuk (1984), Peygamberimizin Hadisleriyle Medeniyet Kültür ve Teknik (1984), Ahkâmü`s-Siğâr (Üstrüşeni`den çeviri, 1984),

Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti (1985), İslâm`da Zaman Tanzimi (1985, 88), İslamda Çevre Sağlığı Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhi 1-5 (1988)

KAYNAKLAR

2. Kelime ile ilgili tahlîl için, Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik (Cihan Yayınları, İstanbul 1984, s.25-28) adlı te`lifimiz ile, Cemil Meriç merhum`un Umrân`dan Uygarlığa (Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, s. 93-99, keza s. 349`da 16 numaralı dipnot) adlı eseri görülebilir.
  3. Dinî İlmî Yeni Ansiklopedi (Hekimoğlu İsmail başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanmıştır), Timaş Yayınevi, İstanbul, 1989, 2,771.
  4. Toynbee, Arnold J.: La Religion Vue Par un Historien, Fransızcaya çeviren Marcelle Weill, Galimard, Paris, 1963, p. 152.
  5. Bediüzzaman, Mesnevi-i Nuriye, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1958, s. 184. Burada, 1984`te müşahede ettiğimiz bir hadise, bizdeki farklı bir medeniyet anlayışını ortaya koyacak. Antalya`nın doğu garajında otobüsten inince, garajın hemen çıkışında kavşakta kırmızı ışığın yanında trafiğe nezaret eden polise bir adres sormak için yaklaştığımız sırada, kırmızı ışığa rağmen karşı tarafa geçen bir çift vardı.
- Bunlar biri kadın, diğeri erkek iki kişi idiler. Yaz mevsimi olması sebebiyle deniz kıyafetiyle dolaşıyorlardı. Yani üstlerinde giysi olarak sâdece mayo vardı. Polis onların trafik kaidesini kale almadıklarını görünce: "Bir de medenî olacaksınız, kırmızı ışığa bile riâyet etmiyorsunuz!" diye söylendi. Polis haklıydı, çünkü resmiyet nazarında medeniyet bu, medenî olmak da öyle hareket etmektir. İslâmî kıyâfet taşımak 163`ten başlamak üzere pek çok riskleri taşıyan bir gerilik alâmeti idi.
6. Malek Bennabi, Vocation de l`İslâm, Seuil, Paris, 1954, s.21.
  7. Bediüzzaman, Muhakemat, Sözler Yayınevi, İstanbul, 1977, s.53.
  8. Sözler, s. 132-133.
  9. A.e.s. 132.
  10. Bediüzzaman, Şualar, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959, s.379.
  11. Sözler s. 714.
  12. A.g.s. 714.
  13. Bediüzzaman, Mektubat, s.489.
  14. Mesnevi-i Nuriye, s. 141-142.
  15. Bediüzzaman, Emirdağ Lahikası II, Sinan Matbaası, İstanbul, 1959, s.98.

16. Bediüzzaman, Asâr-ı Bediyye, s. 321 (bazı sâdeleştirmelerle).
17. Bediüzzaman, Sünühât, Gâye Matbaası, Ankara, 1976, s.57-60. 18. Bediüzzaman, Hutbe-i Şâmiye, Sinan Matbaası, İstanbul, 1958, s.33
19. Tarihçe-i Hayat (Bediüzzaman, Said Nursî Hayatı-Mesleki, Tercüme-i Hâli adıyla neşredilmiştir, bir heyetçe hazırlanmıştır), Sözlere Yayınevi, İstanbul, 1976, s.116.
20. Hutbe-i Şâmiye, s.32. 21. A.e.s. 32. 22.....?
23. A.e.s. 33.
24. Asar-ı Bediyye, s. 350.
25. Divân-ı Harb-i Örfî, İstanbul 1328 (Bediüzzaman'ın 31 Mart Vak'ası üzerine teşkil edilen Divân-ı Harb askerî mahkemesinde yaptığı müdafaa olup İki Mekteb-i Musîbetin Şehâdetnâmesi adını da taşır), s. 36, Tarihçe s. 74.
26. Tarihçe-i Hayat, s. 107-108.
27. Muhâkemat, s. 53.
28. Sözlere, s. 254.
29. A.e.s. 252-267.
30. Yeni Ansiklopedi, 2,273.
31. Nur âleminin Bir Anahtarı, Günyay Matbaası, İstanbul, 1957, s.18.
32. Batılı Nazariyelerin özetlemesi diyoruz. Çünkü, bizzat kendisi Mektubât'da (29. Mektup, Yedinci işâret) Eski Said döneminde, diğer mütefekkirler gibi Felsefe'nin düsturlarını esas alarak meselelere yaklaştığını itiraf eder.
33. Sünühât, s.57-60.
34. Muhâkemat s.30-31. 35. Sünühât, s.62.
36. Hutbe-i Şâmiye, s.56.
37. A.e.s. 16-17.
38. Badıllı, Abdulkadir, Bediüzzaman Said Nursî, Timaş, İstanbul, 1990, 1,171.
39. A.e. 1,171.
40. Tarihçe-i Hayat, s.118.
41. Sözlere s. 694.
42. Badıllı, a.g.e. 1,168.
43. Hutbe-i Şâmiye s.33.
44. Tarihçe-i Hayat s.77-78.
45. Badıllı, a.g.e. 1,679.

46. Hutbe-i Şâmiye s.29.

47. A.e.s. 24.

48. A.e.s. 34-35.

49. Sözlür s. 254.

50. Badıllı, a.g.e. 1,167.

51. A.e. 1,171.

52. Asar-ı Bediyye s.532.

53. Hutbe-i Şâmiye s. 60.

54. Tarihçe-i Hayat, s. 547.

55. Mesnevi-i Nuriye, s.148.

Prof. Dr. İbrahim CANAN